

DEN VIKINGATIDA MYNTNINGEN I GRONINGEN

B-UPPSATS I ARKEOLOGI VT 97
FÖRFATTARE MARCUS JOHANSSON
HANDLEDARE CHRISTOPH KILGER
STOCKHOLMS UNIVERSITET

KJ

ABSTRACT

This paper deals with the German coins struck in Groningen during the Viking Age and later on found as treasure hoards in the swedish soil. Based on the tpq of the different hoards, combined with earlier research, I have been able to establish a relative and absolute chronology for the different coin types struck in Groningen. I have also been able to geographically determine Dbg II57 and Dbg I229 to Groningen instead of the earlier attribution to Ureden.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1.	Inledning och syfte	2
1.1.	Definitioner och förklaringar	2
1.2.	Frågeställning	2
1.3.	Metod	2
2.	Bakgrund och forskningshistorik	3
3.	Beskrivningar av mynttyper präglade i Groningen	3
3.1.	Nr 1: Dbg 1157	3
3.11.	Nr 2: Dbg 1229	4
3.12.	Nr 3: Dbg 501	4
3.13.	Nr 4: Dbg 558	4
3.14.	Nr 5: Dbg 559	5
3.15.	Nr 6: Dbg 546	5
4.	Relativ och absolut kronologi	5
4.1.	Greve Wichmann von Hamaland 967-1016	5
4.11.	Nr 1: Dbg 1157	5
4.12.	Nr 2: Dbg 1229	6
4.2.	Bernold, biskop i Utrecht 1027-1054	7
4.21.	Nr 3: Dbg 501	7
4.22.	Nr 4: Dbg 558	7
4.23.	Nr 5: Dbg 559	8
4.3.	Wilhelm de Pont, biskop i Utrecht 1054-1076	8
4.31.	Nr 6: Dbg 546	8
5.	Myntprägling i Groningen före 1045?	9
6.	Sammanfattning och tolkningsförslag	10
7.	Referenser	11
Appendix		
1	Fyndspridningen i Friesland	12
2	Kronologischema	13

1. Inledning och syfte

Uppsatsen avser behandla de vikingatida silvermynt präglade i Groningen som deponerats i de svenska jordarna. Avsikten är att upprätta ett kronologiförslag och att försöka geografiskt bestämma två osäkra mynttypers präglingsort.

1.1. Definitioner och förklaringar

För att enklare förstå de begrepp och förkortningar som förekommer i texten följer här en förklaring:

Dbg

Avser dels förkortningen av den tyske numismatikern Herman Dannenbergs (Dannenberg 1876:218ff) efternamn, dels till det beteckningsnummer han givit olika typer och varianter av mynt.

Mynttyp

Avser mynt med överensstämmande utseende på åt respektive frånsida

Myntherre

Den person som ägt rätten att präglade mynten.

Tpq

Terminus post quem. Avser det yngsta myntet funnet i ett visst fynd; tidigast möjliga nedläggningsdatum.

1.2. Frågeställning

Under vilken period präglades de olika mynttyperna?

Vilka var det som präglade?

Vilka är stöden för att mynten av typ Dbg 1157 och 1229 ska ha präglats i Groningen?

1.3. Metod

Jag har samlat in alla mynt som uppsatsen berör och sorterat in dem i en databas. Med hjälp av databasen har jag gjort en kvantitativ jämförande analys av de fynd funna i Sverige. I kombination med tidigare forskning, har jag kunnat upprätta ett förslag till en relativ och absolut kronologi för de olika mynttyperna.

2. Bakgrund och tidigare forskning

Vikingatiden i Sverige känns bla igen på de talrika skattfynd med mynt som deponerats i jordarna. I Sverige finns idag ca 225 000 mynt fördelade på ca 2290 fynd. Utav dem utgör de tyska mynten ungefär 95000 ex (Kilger 1995:27). Andra stora myntgrupper är de islamiska (70 000 ex.) och de engelska (ca 42 000 ex.). De flesta fynden och mynten är funna på Gotland (147 000 ex) och är därmed den stora centralregionen för den vikingatida myntimporten. Den tyska myntimporten kommer igång under slutet av 900-talet och blir den nya centralregionen för myntimporten; tidigare hade myntimporten främst kommit från den islamiska världen. Importen från Tyskland fortsätter under hela 1000-talet och in i början av 1100-talet där den sedan upphör. Groningen som ligger i nuvarande Nederländerna är en av de dåvarande tyska myntorter som finns representerad i de svenska fynden och det är de typer som är präglade där som jag valt att behandla i den här uppsatsen.

Det är inte mycket som är gjort kring myntpräglingen i Groningen i tidigare forskning. Myntbestämning och lokalisation är utförd av den tyske numismatikern Herman Dannenberg. Ett försök till en schematisk kronologi över myntningen har utförts av Günter Albrecht (Albrecht 1959:110). Det senaste är annars en C-uppsats om den friesiska myntningen av Richard Kjellgren (Kjellgren 1993:25ff), i vilken han diskuterar mynttypen Dbg 1229 geografiska läge i Friesland; han ger dessutom förslag till en kronologi.

3. Beskrivningar av mynttyper präglade i Groningen

Följande beskrivningar har sin utgångspunkt från de avbildningar och beskrivningar utförda av Herman Dannenberg (Dannenberg 1876-1905:Band 1-4) .

3.1. Nr 1: Dbg 1157

Fältet av åtsidan pryds av ett kors, i varje vinkel av korset syns en stor punkt, runt om detta går en pärlkrans. Utanför pärlkransen finns inskriptionen **+OTTO IMP AVG**. På frånsidan finns en inskription på två rader **EGBRIHI _ DORIRVG**; det sista r:et i DORIR är retrograd.

3.11. Nr 2: Dbg 1229

På åtsidans fält finns ett kors, i varje korsvinkel vinkel en punkt, runt om detta går en pärlkrans. Utanför pärlkransen finner vi inskriptionen **VVIGMAN COM**. På frånsidan finns en inskrift på två rader **ERBRI_DORIR**; det sista r:et i DORIR är upp och ned. Inskriften anses vara en imitation av den tidens populära Strassburgpenningar (Berghaus 1951:16).

3.12. Nr 3: Dbg 501

Åtsidan visar en man i profil som tittar åt höger, till höger om huvudet finns en biskopsstav. Runt om går en heldragen cirkel utanför den finner vi inskriften **+HENRICVS RE**. I mitten av frånsidan framträder inskriptionen **BRVN**, ovanför och under texten går två linjära pärlrader. Ovanför och under pärllinjerna finns två halvcirklar. Utanför den övre finner man inskriptionen **DOCC** och utanför den undre **VGGA**; de båda g:na är retrograda.

3.13. Nr 4: Dbg 558

Åtsidan visar bröstbilden av en man med en biskopsstav. Vid mannens högra axel syns tre punkter, vid hans vänstra fyra punkter. Runt om finns en heldragen cirkel, utanför den står det skrivet + **SC S BONIFA CIVS ABChIEPS**. Frånsidan visar endast text. Utmed kanten finns inskriften **BEROIDA SEPS VII XIV**; a:et i BEROIDA är upp och ner och de båda s:en i SEPS är retrograda. Innanför texten finns en heldragen cirkel. Infällt i mitten finner man inskriptionen **CRV _ON IN_CE**

3.14. Nr 5: Dbg 559

På åtsidans fält syns en bild av en biskopsstav. Till vänster om staven befinner sig två sidliggande **V**, det ena ovanför det andra. Till höger hittar man ett upprättstående **S**, direkt till höger om s:et står det skrivet **BAVS**. Runt om staven och tidigare nämnd skrift finns en heldragen cirkel, utanför denna står det skrivet **+BERNALDRVSE - S**. I mitten av frånsidan finns ett kors, i varje vinkel en punkt, runt om en heldragen cirkel. Utanför cirkeln står det skrivet **+GRNIGGEA** följt av en **ankarliknande symbol**; n:et i GRNIGGEA är retrograd.

3.15. Nr 6: Dbg 546

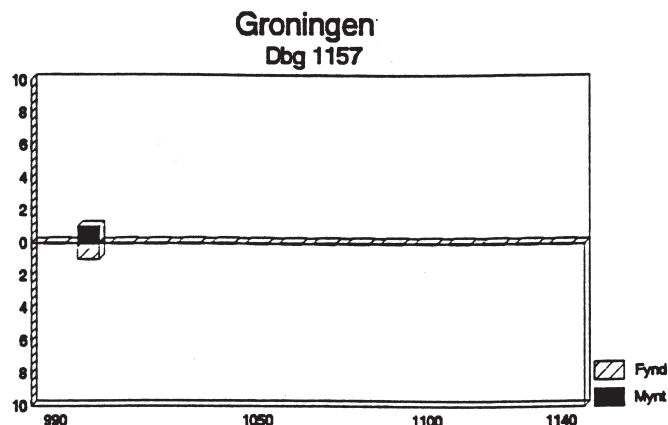

Åtsidan visar i profil en bröstbild av en man med en biskopsstav. Runt om bilden finns inskriften **+VVIHEINIVS**. Frånsidan visar huvudet av en man vars hjässa pryds med en krona. Runt om bilden finns en heldragen cirkel, på utsidan inskriptionen **+HENRICVS RE**; enligt Dannenberg en avbildning av Heinrich IV (Dannenberg 1876:214). För ytterligare typer se 4.3.

4. Kronologi

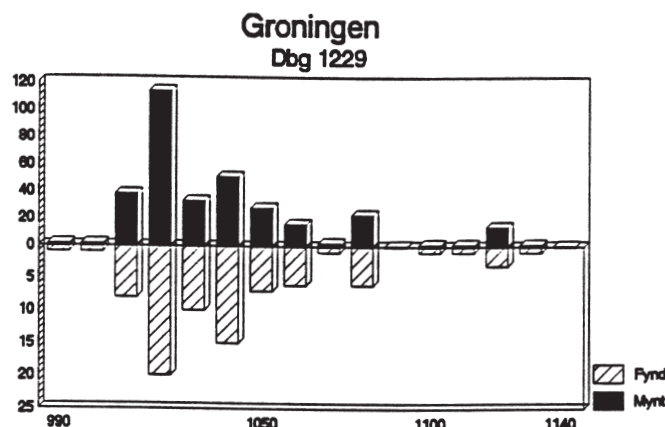
4.1. Greve Wichmann III von Hamaland 967-1016 (Dbg 1157, 1229)

4.11. Nr 1: Dbg 1157

Mynttypen är en förlaga till Dbg 1229 (Kilger, muntl. medd, apr 1997). Det finns endast ett känt mynt av typen, funnet i Digeråkra (Gotland); fyndet har tpq 1002. Myntet pryds av Otto III men är enligt min mening präglad av greve Wichmann, som fått mynträtten med villkoret att kejsarens namn och bild präglas på myntet. En annan möjlighet är att Otto själv präglade fram till 1002, då han så tragiskt avled, och att Wichmann sedan skulle ha fått mynträtten av Henrik II; jag väljer att utgå från det första förslaget. Med utgångspunkt från det enda fynd som finns och att de inte har påträffats i Friesland är det rimligt att tänka sig en kort präglingstid; startår bestäms till 1000 och slutår 1002.

4.12. Nr 2: Dbg 1229

Richard Kjellgren använder sig här av Digeråkrifyndet med tpq 1002 för att avgöra startår för präglingen (Kjellgren 1993:26). Detta är tyvärr omöjligt då det i Digeråkrifyndet inte finns något mynt av typen Dbg 1229 (Det är en uppgift som på senare tid reviderats). I likhet med Kjellgren anser även jag att det lilla Burgefyndet (40 ex. Gotland) är för litet att använda för datering. I stället bör man använda Ytlingsfyndet (Gotland) med tpq 1003. Detta tpq-värde i kombination med det faktum att Otto III avled i januari 1002 leder till att det inte är troligt att myntpräglingen startat före år 1002.

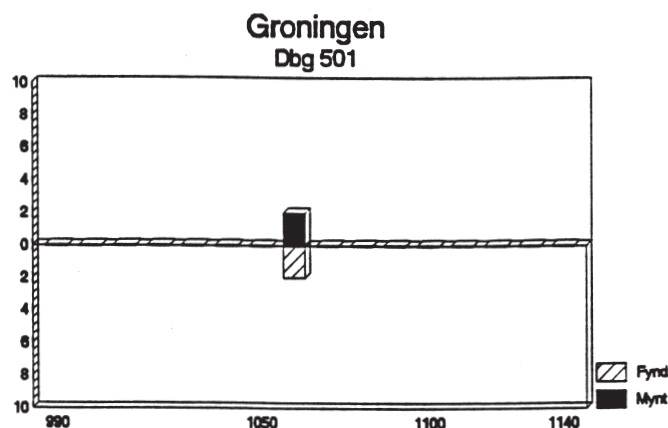
Präglingen anses tidigare ha upphört i samband med greve Wichmanns frånfälle 1016 (Kjellgren 1993:26). Vad man kan utläsa av fynden verkar det inte vara en rimlig tolkning. I sammansättningen av fynden från 1020-talet kan man se flera större aktiva fynd avlösa varandra fram till 1027. Jag tänker mig därför att det inte är omöjligt att präglingen pågått fram till 1025-1027 för att sedan upphöra. En intressant iakttagelse är att Bernold, biskop i Utrecht, tillsätts 1027; samme Bernold får mynträtten i Groningen 1040.

Vem som fortsatt präglingen efter Wichmanns frånfälle (1016) går tyvärr inte att avgöra då man inte vet vem som övertog hans områden (Kilger, muntl.medd, apr 1997). Groningen hade sedan karolingisk tid en kungsgård och staden var vid tiden en etablerad handelsstad med egen administration. Jag tänker mig att stadens mynträttigheter återgick till kejsarmakten som dock fortsatte att prägla mynttypen (vidare diskussion i kap.5.0.).

4.2. Bernold, biskop i Utrecht 1027-1054 (Dbg 501, 558, 559)

1040 fick biskopsämbetet i Utrecht, som gåva av Heinrich III, den gamla karolingiska kungsgården i Groningen. Det innebar att de fick det juridiska ansvaret över staden och de omliggande områdena; till detta kom även rätten att prägla mynt (Albrecht 1959:110; LexMa Band IV 1989:1724).

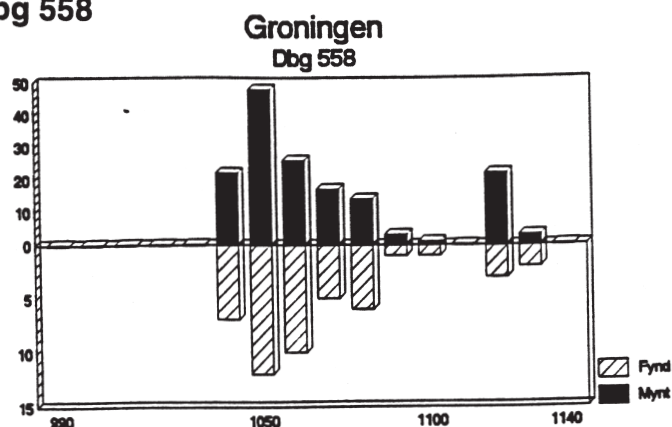
4.21. Nr 3: Dbg 501

Typen anses vara en efterpräglings av Bruno III:s mynttyp Dbg 500 (Albrecht 1959:115). Det har även föreslagits att detta inte skulle vara troligt då mynttypen inte anses kunna passa in i Groningens kronologi (Kjellgren 1993:9). Jag utgår från att Albrecht med stor sannolikhet har rätt, då Kjellgren tyvärr inte har haft tillgång till den information som jag nu har. Vid startårsbestämningen av Dbg 558, som är viktigt att veta för att kunna bestämma Dbg 501, har Kjellgren använt sig av Fröslundafyndet (Öland) som vid tillfället för hans tolkning hade fått en tpq-bestämning till 1042; detta har senare reviderats till tpq 1047. Det andra fyndet han använder sig av kommer från Järnfaktoriet (Södermanland) och har tpq 1042. Tyvärr innehåller fyndet endast ett mynt av typen Dbg 558 och kan därför inte med tillfredsställande säkerhet bestämma startåret till 1042; dessutom får man räkna med en viss tidsförskjutning från det att det yngsta myntet präglades till det att det hamnar i den svenska jorden.

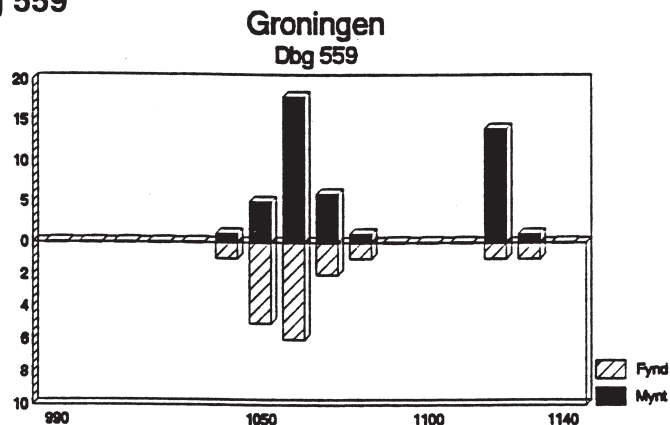
Dbg 501 har troligtvis varit det mynt som Bernold började sin prägling med och han använde denna mynttyp som substitut till Dbg 558 blev färdig. Trolig präglingstid för myntet är 1045 - 1046. Myntet förekommer extremt sparsamt i svenska fynd (Kjellgren 1993:9).

4.22. Nr 4: Dbg 558

Det tidigaste svenska fyndet är Järnfaktoriet med tpq 1042. Nästa är ett stort fynd från Sanda (Dalarna) med tpq 1047; det finns inget fynd från Gotland med tpq tidigare än 1047. Med utgångspunkt från att Dbg 501 är den första typen på orten och att det enda fynd som finns före 1047 är Järnfaktoriet (Södermanland) (se kap.4.21.) blir startår för typen 1046; detta startår får Bernold även mynträttigheterna i Deventer (Kluge 1991:103). Jag tycker mig kunna se att Bernold började prägla sina stora mynttyper på respektive ort ungefär samtidigt. Präglingen fortsätter fram till 1053 då Dbg 559 tar över.

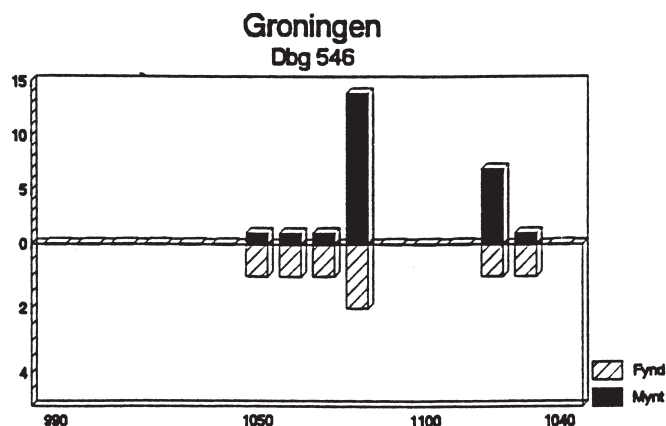
4.23. Nr 5: Dbg 559

Detta är Bernolds tredje och sista mynttyp. De tidigaste fynden är: Mölnar (Gotland) grav 33/59 Tpq 1047, Grausne (Gotland) Tpq 1051 och Ire (Gotland) grav 222D tpq 1054. Grausne är ett stort fynd och är därmed bra att datera med. Man kan tänka sig att Bernold började prägla en ny typ det sista levnadsåret. Präglingen har troligtvis inte varat i mer än tre år. Antalet fynd i Sverige är ganska få och avsaknaden av fynd i Friesland är total. Startpräglingsår sätts därför till 1053 och slutpräglingsår till ca 1056.

4.3. Wilhelm de Pont, biskop i Utrecht 1054-1076 (Dbg 546, 547, 548, 1830)

4.31. Nr 6: Dbg 546

Mynten är präglade av Wilhelm de Pont som efterträdde Bernold 1054 då denne gick ur tiden. Antalet mynt och fynd är inte så stort (25 mynt fördelade på 8 fynd). Det innebär en viss svårighet att utröna ett startår för typen i fråga. Wilhelm har dessutom präglat tre mynttyper till, Dbg 547, 548, och 1830 (Albrecht 1959:110), som inte ingår i den här uppsatsen eftersom att de inte har påträffats i de svenska jordarna. Det gör att jag inte riktigt kan veta hur de olika typerna förhåller sig till varandra vilket ytterligare försvårar bedömningen. Det finns ett fynd från Kuigatsi (Estland) med ett fragment av ett mynt av typen Dbg 546 (Molvögin 1994:263). Fyndet innehåller 600 mynt och är därför ganska pålitligt; tpq har bestämts till 1070. Utifrån Kuigatsifyndet och histogrammet tänker jag mig att startåret för typen är 1070 och att präglingen pågått till 1076.

5.0. Myntprägling i Groningen före 1045?

Det har tidigare föreslagits att greve Wichmann von Hamaland ska ha präglat sina mynt i Ostfriesland pga viktstandard och utseende stämmer bäst överens med området i fråga (Kjellgren 1993:25). Det har även föreslagits att han valde att prägla i Vreden pga att den gode greven är begravd där (Berghaus 1951:26). Att bestämma mynttorten till Vreden utifrån den variabeln tycker jag är att dra lite förhastade slutsatser.

Eftersom att Dbg 1157 anses vara en förlaga till 1229 är det rimligt att tro att de båda mynttyperna är präglade på samma ort. Med tanke på att Otto III pryder Dbg 1157 tänker jag mig att präglingen ägt rum i en stad som länge tillhört kejsarmakten. Groningen har sedan karolingisk tid haft en kungsgård och har således tillhört kejsarmakten. I Groningen har man dessutom under utgrävningarna av innerstaden 1991 påträffat en pung med 5 mynt av Dbg 1229 (Pol 1993:193) och är därför ett av de två områden där man har hittat mer än ett mynt av typen i ett fynd; det andra fyndet ligger så långt söderut att det inte är aktuellt i tolkningssammanhanget (se Appendix 1). Att präglingen skulle ha bedrivits på närliggande orter till Groningen (Jever och Emden) är inte särskilt troligt då dessa orter är upptagna av andra typer (Kjellgren 1993:25). Utifrån ovan sagda anser jag mig kunna föra Dbg 1157 och Dbg 1229 till Groningen.

Det finns inga dokument över vilka områden Wichmann ägde, men man vet att han var en mäktig greve (Althoff 1992:318). Jag tänker mig därför att Wichmann fick en mynträttsförläning i slutet av 990-talet av Otto III. Den mynträttsförläningen läggs då lämpligen till Groningen. När Greve Wichmann tas av daga 1016 förlorar släkten förläningen, vilken då återgår till kejsarmakten som dock väljer att prägla ytterligare i ett 10-tal år.

6.0. Tolkningsförslag och sammanfattning

Myntningen i Groningen har sannolikt kommit i gång i slutet av 990-talet eller rent av år 1000, med greve Wichmann III von Hamaland som myntherre. Präglingen pågår fram till 1025 för att sedan upphöra.

1040 får Bernold, biskop i Utrecht, mynträtt i Groningen. Han börjar så smått att prägla en efterprägling av Bruno III Dbg 500 1045. När sedan Bernold får mynträtten i Deventer 1046 sätter han i gång att prägla sina helt egna typer i både Groningen (Dbg 558) och Deventer.

Utifrån mängden Dbg 559 och typens tpq anser jag att typen måste börjat präglas i slutet av Bernoldus levnad; 1053 är ett troligt startår. Typen präglas fram till ca 1056.

Dbg 546 är ganska svår att bestämma en kronologi på eftersom att myntherren, Wilhelm de Pont, präglat ytterligare tre typer som inte finns i de svenska jordarna. Men utifrån histogrammet och ett estniskt fynd från Kuigatsi tycker jag mig kunna bestämma präglingen från 1070 till 1076.

10.0. REFERENSER

Albrecht, G. 1959. *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum*. Hamburg.

Althoff, G. 1992. Die Billunger in der Salierzeit. *Die Salier und das Reich*. Sigmaringen.

Berghaus, P. 1951. Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts im Kungl. Myntkabinettet, Stockholm. I: *Hamburger Beiträge zur Numismatik HBN/5*. Hamburg.

Berghaus, P. Opublicerade fyndlistor.

CNS. 1972-. *Corpus nummorum saeculorum IX-XI. Qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of coins from the Viking age found in Sweden*. Stockholm.

Dannenberg, H. 1876-1905. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*. Band 1-4. Berlin.

Hatz, G. 1974. *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit*. Lund.

Hatz, G. Opublicerade fyndlistor

Kilger, C. 1995. Myntfynd och den vikingatida silverhandeln. *Myntningen i Sverige 995-1995. Numismatiska meddelanden XL*. Stockholm.

Kjellgren, R. 1993. *Myntningen i Friesland under vikingatiden*. C-uppsats, Stockholms universitet.

Kluge, B. 1991. *Die Salier. Deutsche Münzgeschichte, von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*. Sigmaringen.

Kluge, B. 1993. *Die Salier. Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit*. Sigmaringen

LexMA. Lexikon des Mittelalters. München 1988.

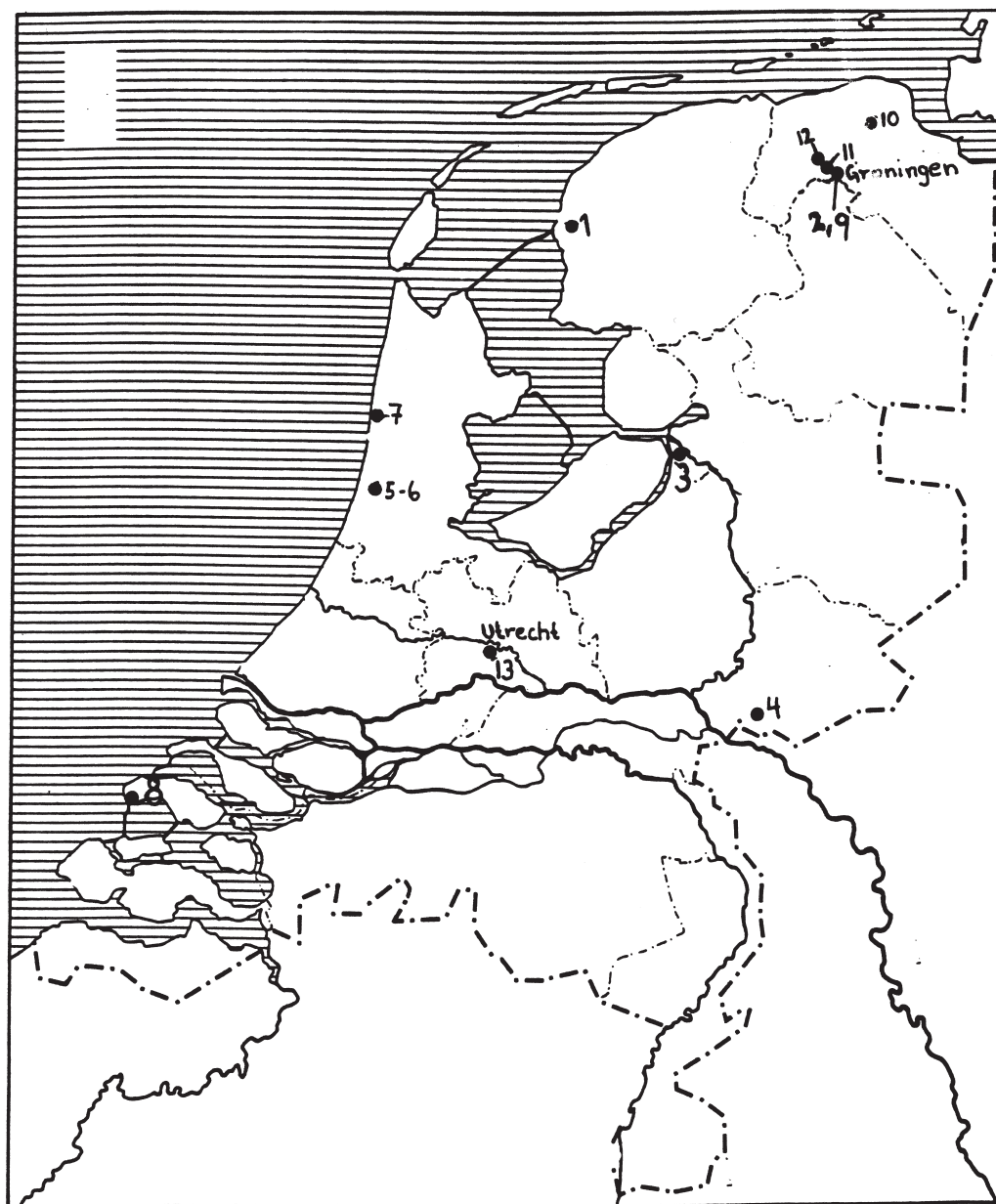
Molvôgin, A. 1994. *Numismatische Studien. Heft 10. Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland*. Hamburg

NNÅ. 1971-1991. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*. Köpenhamn, Stockholm, Oslo, Helsinki.

Pol, A. 1991. Münzfunde und Fundmünzen der Jahrtausendwende in den Niederland. *Die Salier. Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit*. Utg. Kluge, B. Sigmaringen

Muntlig Information: Doktorand Christoph Kilger, Numismatiska forskningsgrupper, Stockholm.

Appendix 1: Fyndspridningen i Friesland

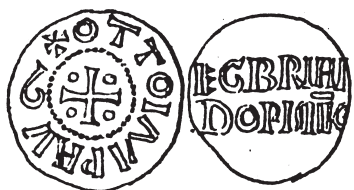

Första siffran står för fyndnummer, den andra för antalet mynt av typen i fyndet (Pol 1993:191-199).

Dbg 1157	Inga fynd av typen.
Dbg 1229	1:1, 2:5, 3:1, 4:3, 5:1, 6:1, 7:1, 8:1
Dbg 501	Ej medtagna, ingen exakt myntbestämning genomförd.
Dbg 558	9:7, 10:10
Dbg 559	Inga fynd av typen.
Dbg 546	11:4, 12:8, 13: obestämt antal.

Appendix 2: KRONOLOGISCHEMA

Nr	Präglingstid	Dbg	Tpq	Antal	Myntherre
----	--------------	-----	-----	-------	-----------

1	1000-1002	1157	1002	1	Wichmann III
---	-----------	------	------	---	--------------

2	1002-1025	1229	997	324	Wichmann III
---	-----------	------	-----	-----	--------------

3	1045-1046	501	1042	2	Bernold
---	-----------	-----	------	---	---------

4	1046-1053	558	1042	160	Bernold
---	-----------	-----	------	-----	---------

5	1053-1056	559	1047	48	Bernold
---	-----------	-----	------	----	---------

Nr	Präglingstid	Dbg	Tpq	Antal	Myntherre
					
6	1070-1076	546	1054	25	Wilhelm de Pont
					
7	?	547	?	0	Wilhelm de Pont
					
8	?	548	?	0	Wilhelm de Pont
					
9	?	1830	?	0	Wilhelm de Pont

